

ไตรลักษณ์: หลักแห่งความเสมอภาคในพระพุทธศาสนา

Tilakkhana: Principles of Equality in Buddhism

¹พระมหาศุภวัฒน์ บุญทอง ²กฤติยา ถ้ำทอง ³พระครูพิพิธวรกิจจานุกการ

⁴พระมหาณรงค์ศักดิ์ สุทนโต และ⁵ชำนาญ เกิดช่อ

¹PhramahaSupawat Boonthong, ²Krittiya Tumtong, ³Phrakhrupipithvarakijjanukarn

⁴Phramaha Narongsak Sudanto and ⁵Chamnarn Kerdchor

^{1,2,4}วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2,4}Buddhaphanya Sri Thawarawadee Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

³วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

³Palisuksa Buddhagosa Campus, Manachulalongkornrajavidyalaya University

⁵วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

⁵Nakhon Nan Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding Author's Email: Supawat.boon@mcu.ac.th

Received: March 22, 2023; **Revised:** April 24, 2023; **Accepted:** April 25, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอโน้ตทัศน์เกี่ยวกับหลักไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นหลักแห่งความเสมอภาคในพระพุทธศาสนา และเพื่อให้ความสำคัญความเสมอภาคของมนุษย์ โดยใช้การศึกษาจากเอกสารหนังสือและบทความที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า ความเสมอภาคในพระพุทธศาสนา แบ่งออกได้เป็น 2 ด้าน คือ ความเสมอภาคตามธรรมชาติ ที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” หรือ “สามัญลักษณ์” ซึ่งเป็นความเสมอภาคที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ที่มนุษย์ทุกรูปนามรวมทั้งสัตว์มีชีวิตทุกชนิดด้วยย่อมเสมอกันตามหลักสามัญลักษณ์ อันได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และความเสมอภาคทางสังคม มีความเท่าเทียมกัน ไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ปฏิบัติสม่าเสมอกันในชนทั้งหลาย โดยไม่เลือกเชื้อชาติ สีผิว ภาษา และศาสนา รวมถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันสร้างความสัมพันธ์ต่อกันและนับถือกันให้มากขึ้นด้วย ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของการสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อการสร้างคามยุติธรรม ความเสมอภาคของสังคม

คำสำคัญ: ไตรลักษณ์; ความเสมอภาค; พระพุทธศาสนา

Abstract

The objective of this article is to present the concept of the Principle of Tilakkhana (the Three Characteristics of Existence) which is the principle of equality in Buddhism and to give priority to human equality. Data were taken from the documents and other related books and articles. The results of the study found that equality in Buddhism can be divided into two

aspects: Natural equality called "Tilakkhana" or "Samanna-lakkhanani (Universal Characteristics)" as per the laws of nature. All human beings and all living creatures are equal according to samanna-lakkhanani namely Anicca (impermanence), Dukkha (suffering), Anatta (non-self). The second aspect is social equality. There are being equal, not disrespect each other, not exploiting each other, not play favorites. Practice consistently in all peoples regardless of discrimination of race, color, language, and religion. Moreover, helping each other, build relationships and have more respect for each other. This is the purpose of the Buddha's teachings for justice and equality of society.

Keywords: Tilakkhana; Equality; Buddhism

บทนำ

ในสังคมไม่ได้มีคนอยู่แค่กลุ่มเดียวหรือรูปแบบเดียว เพราะสังคมไทยในความเป็นจริงนั้นเป็นสังคมแบบพหุวัฒนธรรม (Multicultural society) มีความแตกต่าง มีความหลากหลาย มีบุคคลที่มีข้อจำกัดด้านความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ และมีคนกลุ่มน้อยที่ไม่ได้หลอมรวมอัตลักษณ์ของตนเป็นหนึ่งเดียวกับบรรทัดฐานและค่านิยมหลักของสังคมอยู่ด้วย บ่อยครั้งที่ความแตกต่างนี้นำไปสู่การเลือกปฏิบัติ การละเลย เพิกเฉยต่อคนบางกลุ่ม รวมไปถึงการเอื้อประโยชน์แก่คนบางกลุ่มเป็นพิเศษ เมื่อการปฏิบัติอย่างไม่เท่าเทียมเหล่านี้รวมกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ ฐานทางสังคม และวัฒนธรรมความเชื่อแบบเดิม ๆ ความไม่เท่าเทียม (Inequality) และความเหลื่อมล้ำในมิติต่าง ๆ จึงถือกำเนิดขึ้นมา ทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำซึ่งเป็นปัญหาหนึ่งที่สร้างผลกระทบรุนแรงต่อสังคมและเศรษฐกิจไทยในปัจจุบัน จึงอยากจะสะท้อนให้เห็นว่าในทางพระพุทธศาสนานั้น ถือว่าทุกคนมีความเท่าเทียมกันในด้านความเป็นมนุษย์ แต่ในด้านการใช้ชีวิตนั้นมีความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เท่าเทียมกันนั้น เป็นปัญหามากในสังคมไทย เพื่อนำเสนอความเท่าเทียมกันทางพระพุทธศาสนาและหลักธรรมที่สามารถนำไปใช้เพื่อลดความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เท่าเทียมกันนี้ได้

กฎเกณฑ์ของไตรลักษณ์เป็นกฎสากลที่มีอยู่ตามธรรมชาติมีลักษณะ 3 ประการ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นลักษณะที่เป็นสากลของสิ่งทั้งหลายเพราะสิ่งทั้งหลายทั้งหมดในจักรวาลนี้ ทั้งที่เป็นรูปธรรมนามธรรม ย่อมประกอบด้วยลักษณะทั้ง 3 ประการ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ลักษณะทั้ง 3 ประการนี้เป็นลักษณะของสังขตธรรมทั้งสิ้น แต่ละลักษณะจะมีความเกี่ยวข้องกัน เมื่อรู้ลักษณะใด ลักษณะหนึ่ง ก็จะสามารถที่จะเชื่อมโยงสวาทไปยังลักษณะอื่นได้ ทั้งหมดนี้เรียกว่า ความเสมอภาคของสรรพสิ่ง ซึ่งเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา ที่เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ดำรงอยู่ไม่นาน ก็เสื่อมสลายไป แต่ในความเสมอภาคอีกอย่างหนึ่งในทางพระพุทธศาสนาก็คือความเสมอภาคทางสังคม ซึ่งในสังคมความเสมอภาคถือว่าเป็นหลักพื้นฐานของศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ย่อม ได้รับการรับรองและคุ้มครองจากกฎหมายอย่างเท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นมนุษย์ โดยมีต้อง คำนึงถึงคุณสมบัติอื่นๆ อาทิ เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ถิ่นกำเนิด ความเสมอภาคมักใช้คู่กับคำว่า ความเท่าเทียมกัน คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี ในบริบทเดียวกันนี้ สมภาร พรหมทา (2539) ได้อธิบายว่า ความเสมอภาคใน

พรรณนาของ จอห์น สจวร์ต มิลล์ (John Stuart Mill) ที่แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความเสมอภาค ว่าเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของความยุติธรรมและเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของการทำตามหลัก ความยุติธรรม มีคนจำนวนไม่น้อยเห็นว่า ความเสมอภาคนี้คือแก่นของความยุติธรรม ในขณะเดียวกันเมื่อกล่าวถึงความเสมอภาคในวงการปรัชญาการเมืองจะหมายถึงความเสมอภาค 4 ประเภทได้แก่ 1) ความเสมอภาคที่จะได้รับการปกป้องสิทธิและเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน 2) ความเสมอภาคที่จะได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันจากรัฐในฐานะที่เป็นพลเมือง 3) ความเสมอภาคทางโอกาส 4) ความเสมอภาคระหว่างบุคคล

หลักไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ ได้แก่ ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง ได้แก่ อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2564) บรรดาสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งมวล ที่อุบัติขึ้นมาในโลกนี้ ย่อมมีลักษณะเหมือนกัน เสมอกันเท่าเทียมกัน เป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ ลักษณะทั้ง 3 ประการ คือ สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา การบรรเทาทุกข์ในไตรลักษณ์จะต้องปฏิบัติสมาธิ เพื่อตัดขาดกิเลสเข้าสู่กระแสพระนิพพาน การเข้าถึงความดับทุกข์ จิตของผู้เข้าถึงจะยึดเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ สามารถทำลายกิเลสอันเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุมรรคผลขั้นต้นได้ พร้อมกับได้สำเร็จอริยมรรค คือ มีความเห็นชอบในอริยสัจ 4 ว่ามีการเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดาตามธรรมชาติของสรรพสิ่ง บุคคลผู้ฟังธรรมจบแล้วได้บรรลุมรรคผลตามวิธีนี้ เช่น ปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 ได้พิจารณาโดยแยบคายและเจริญปัญญาภาวนาตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง อนัตตลักษณะสูตรก็ได้บรรลุพระอรหัตผลทันทีจึงนับได้ว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เมื่อผู้พิจารณาใคร่ครวญตามแล้วย่อมบรรลุมรรคผลนิพพานพ้นจากความทุกข์ได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 หน้า 17, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เพื่อความกระจ่างแจ้งแห่งไตรลักษณ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผู้เขียนจะได้นำมากล่าวโดยสังเขปดังนี้

1. อนิจจัง ในพระไตรปิฎกแสดงอนิจจังไว้ว่า “...การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า รูปไม่เที่ยงเพราะมีสภาวะสิ้นไป เป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย เป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร” ปัญญาผู้รู้ธรรมที่ได้สดับมานั้น ชื่อว่า สุตมยญาณ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 31 ข้อ 31 หน้า 49, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งสอดคล้องกับข้อความที่แสดงไว้ว่า ภิกษุพึงใส่ใจ (อุปาทานขันธ 5) ว่าไม่เที่ยงโดยอาการที่มีแล้วกลับไม่มี (เกิดแล้วดับ) (พระไตรปิฎกภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 27/310/385) และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2551) ได้อธิบายไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า เกิดขึ้นที่ไหนเมื่อใดก็ดับไปที่นั่น เมื่อนั้น เช่นรูปธรรมในอดีตก็ดับไปในอดีต ไม่มาถึงขณะนี้ รูปในขณะนี้ ก็ดับไปที่นี้ ไม่ไปถึงข้างหน้า รูปในอนาคตจะเกิดถัดต่อไป ก็จะดับ ณ ที่นั่นเอง ไม่ยืนอยู่ถึงเวลาต่อไปอีก จะเห็นได้ว่า อนิจจังเป็นสภาวะแห่งความไม่เที่ยงของสังขารหรือสรรพสิ่งทั้งที่มีใจครองและไม่มีใจครองทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน

2. ทุกข์ สภาวะแห่งทุกข์ คือ ความเป็นทุกข์ ภาวะที่สังขารอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ก่อให้เกิดทุกข์ แก่ผู้ยึดมั่นถือมั่นชั้น 5 ประกอบด้วยทุกข์ ในทณิกาย ปาฎิกวรรค แสดงทุกข์ (ทุกข์ตา) ไว้ 3 ประการ คือ ทุกขทุกข์ตา สังขารทุกข์ตา และวิปริณามตา (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 11/228/229) พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความไว้ว่า คำว่า ทุกขทุกข์ตา หมายถึงทุกข์เพราะเป็นทุกข์ คำนี้เป็นชื่อของทุกข์เวทนา คำว่า สังขารทุกข์ตา หมายถึงทุกข์เพราะความเป็นสังขาร คำนี้เป็นชื่อของอทุกขม-สุขเวทนา ความเป็นทุกข์เพราะสังขารนั้นมีความเกิดขึ้น แต่เสื่อมไป ถูกความแตกดับบีบคั้น เพราะเป็นสภาพที่ถูกปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวความเป็นทุกข์เพราะสังขารไว้คำว่า วิปริณามทุกข์ตา หมายถึงทุกข์เพราะแปรปรวนไป คำนี้เป็นชื่อของสุข เวทนา แท้จริง เพราะสุขแปรปรวนไป ทุกข์จึงเกิดขึ้น ท่านจึงเรียกว่าทุกข์เพราะแปรปรวน (พระไตรปิฎกอรรถกถา ฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 16/183/300-301)

3. อนัตตา ในอนัตตลักษณะสูตร พระพุทธเจ้าเรียกปัญจวัคคีย์แล้วได้ตรัสเรื่องนี้ไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา ถ้ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ทั้ง 5 นี้ไม่ พึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลพึงได้ในชั้น 5 นี้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้น ก็เพราะรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา ฉะนั้น ชั้น 5 จึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลย่อมไม่ได้ในชั้น 5 ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้น เลย (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 4/20/27-28) อนัตตลักษณะในพระสูตรนี้ เน้นลักษณะความไม่เป็นไปในอำนาจ ดังที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า อวสวตตนาภาโร อนัตตลกขณฺ์ แปลว่า อนัตตลักษณะ คืออาการที่ไม่เป็นไปในอำนาจ เป็นลักษณะที่ครอบคลุมสรรพสิ่งทั้งที่เป็นสังขารหรือสังขตธรรมรวมทั้งนิพพานที่เป็นอสังขตธรรม

ในหนังสือพุทธธรรมได้ให้ความหมายไว้ว่า อนัตตา (Soullessness หรือ Non-Self) ความเป็นอนัตตา ความไม่เป็นตัว ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่เป็นไม่มีตัวตนจริงแท้ที่จะเป็นเจ้าของครอบครองสั่งบังคับให้เป็นไปอย่างไรก็ได้ ดังนั้น สิ่งทั้งหลายทั่วไป มีอยู่เป็นไปในรูปของกระแส ที่ประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ อันสัมพันธ์เนื่องอาศัยกันเกิดดับสืบทอดกันไปอยู่ตลอดเวลาไม่ขาดสาย จึงเป็นภาวะที่ไม่เที่ยง เมื่อแต่ละสิ่งแต่ละส่วนที่สัมพันธ์กัน เกิดดับไม่คงที่ และเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัย ก็ย่อมมีความบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง และแสดงถึงความบกพร่องไม่สมบูรณ์อยู่ในตัว และทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นไปในรูปกระแสที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา ขึ้นต่อเหตุปัจจัยเช่นนี้ก็ตาม ไม่ขึ้นต่อเหตุปัจจัยก็ตาม ก็มีภาวะที่เป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมันอยู่แล้ว จึงย่อมไม่เป็นไม่มีตัวตนอะไร ที่เหมือนกับมาแผ่มาซ้อนมาคลุม ดังเป็นเจ้าของครอบครองสั่งบังคับให้เป็นไปอย่างไรก็ได้ตามที่ปรารถนา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564)

สรุปได้ว่า ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะหรืออาการที่เป็นเครื่องหมายที่มีอยู่ประจำแก่ สังขารทั่วไปหรือสังขตธรรมซึ่งนอกจากพระนิพพานแล้วย่อมตกอยู่ใน 3 ลักษณะดังกล่าว หรือเรียกอีกอย่างว่า สามัญลักษณ์ มีลักษณะเป็นข้อกำหนดที่ทำให้มองเห็นและเข้าใจในความจริงของชีวิตและโลก ไว้ 3 ประการ คือ 1) อนิจจลักษณะ ลักษณะที่ไม่เที่ยงแท้ยั่งยืน 2) ทุกขลักษณะ ลักษณะที่เป็นทุกข์ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และ 3) อนัตตลักษณะ ลักษณะที่ทำให้เห็นว่าไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน

สาเหตุที่ทำให้บุคคลยังไม่เข้าใจในเรื่องของไตรลักษณ์อย่างแท้จริงก็คือ มีสิ่งที่ทำให้มาปิดหรือบังไตรลักษณ์เอาไว้ จนทำให้ยังไม่เห็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องไตรลักษณ์ มีอยู่ 3 อย่างด้วยกัน คือ 1) สันตติ ปิดบังอนิจจลักษณะ 2) อิริยาบถ ปิดบังทุกขลักษณะ 3) ขณสัญญา ปิดบังอนัตตลักษณะ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564) ทั้ง 3 อย่าง นี้ เป็นตัวคอยปิดกั้น ปิดบังเอาไว้ไม่ให้เห็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริงของสังขารคือ ชันธ์ 5 มี รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ผู้ปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์จะต้องพิจารณาให้เห็นถึงสิ่งปิดบังนี้ แล้วก็พิจารณา หลักธรรมคือ ไตรลักษณ์ จึงจะเกิดปัญญามองเห็นสังขาร คือ ความเปลี่ยนแปลง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ไม่ควรที่จะยึดมั่น ถือมั่นว่า เป็นเรา เป็นของ ๆ เรา

หลักความเสมอภาค

ความเสมอภาค มาจากภาษาบาลีมีคำว่า "สมาน" ซึ่งแปลว่า เสมอกัน เท่ากัน ความหมายเดิมตามหลัก "สมานัตตตา" หมายรวมถึงว่า มีต้นเสมอกัน ทำตัวให้เข้ากันได้ ไม่ถือเนื้อถือตัว...หรือมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน ไม่เอาไรต์เอาเปรียบกัน ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลายโดยไม่เลือกเชื้อชาติ สีผิว ภาษา และศาสนา รวมถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สร้างความสัมพันธ์ต่อกันและนับถือกันให้มากขึ้นด้วย (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564) เมื่อพูดถึงความเท่าเทียมกัน สิ่งแรกที่คนเรามักนึกถึงก็คือความเท่ากันอย่างจำนวนเลข หรือรูปทรงเรขาคณิต เช่น เมื่อพูดว่ารูปสามเหลี่ยม 2 รูปมีพื้นที่เท่ากัน แปลว่า ถ้ารูปหนึ่งมีพื้นที่ 6 ตารางนิ้วอีกรูปหนึ่งก็ต้อง 6 ตารางนิ้ว และถ้าเท่ากันทั้งด้านและมุมด้วยก็เรียกว่า เท่ากันทุกประการ คนเรามักนึกว่าความเท่าเทียมกันคือเท่ากันทุกประการ เช่น ถ้าพ่อรักลูกเท่ากัน เมื่อให้เงินคนหนึ่ง 2 บาทก็ต้องให้อีกคนหนึ่ง 2 บาท จะต้องปฏิบัติต่อลูกทุกคนเหมือนกันหมด เช่น เรียนหนังสือก็ต้องโรงเรียนเดียวกัน ความเท่ากันที่พิจารณาในแง่ปริมาณหรือแง่จำนวนนี้มีผู้เห็นว่าไม่ถูกต้อง เพราะความเท่ากันเช่นนั้นกลายเป็นความไม่เท่ากัน เช่น ถ้าพ่อให้ลูกสองคนกินอาหารเท่ากันคนหนึ่งอาจอ้วนแต่อีกคนหนึ่งไม่อ้วน คือได้ความอ้วนไม่เท่ากัน ถ้าจะให้อ้วนเท่ากันต้องให้กินไม่เท่ากัน หรือถ้าคนหนึ่งทำงานมากกว่าอีกคนหนึ่งก็ต้องได้รับส่วนแบ่งมากกว่า ถ้าให้เท่ากันก็เป็นความไม่เท่ากัน ความเท่ากันอย่างแรกแทบจะไม่มี ความหมายอะไรเพราะเป็นแต่อุดมคติ เนื่องจากคนไม่ได้เท่าเทียมกันหรือเหมือนกันทุกประการ ถ้าจะให้เกิดความเท่าในความต่างนี้ก็ต้องพิจารณาในแง่สัดส่วน เราอาจเรียกความเท่าแบบแรกว่า ความเท่ากันตามตัวเลข (Numerical Equality) และความเท่าแบบหลังว่า ความเท่ากันแบบสัดส่วน (Proportional Equality) หรือเราอาจเรียกความเท่าแบบหลังว่า ความเท่าเทียมกัน

นอกจากความไม่เท่าเทียมกันในเชิงปริมาณ คือทำสิ่งเดียวกันในปริมาณไม่เท่ากัน ควรได้รับผลต่างกันแล้ว เมื่อเราพิจารณาแง่คุณสมบัติหรือคุณภาพ ความไม่เท่าเทียมกันยังมีอีกแง่หนึ่งคือ ความไม่เหมือนกัน การปฏิบัติต่อสิ่งเหมือนกันอย่างเดียวนับเป็นการให้ความเท่าเทียมกัน แต่การปฏิบัติต่อสิ่งที่ต่างกันอย่างเดียวกันอาจจะไม่เป็นความเท่าเทียมกัน เช่น ถ้าพ่อให้ตุ๊กตาชนิดเดียวกันแก่ลูกสาวและลูกชายอาจจะไม่เท่า

เทียมกัน แต่ถ้าพอให้ตุ๊กตาหุ่นยนต์แก่ลูกชายและให้ตุ๊กตาบาร์บี้แก่ลูกสาวอาจเป็นความเท่าเทียมกัน แม้ราคาอาจจะต่างกันบ้างเล็กน้อย เรื่องคุณสมบัติที่ต่างกันนี้ถ้าเราพิจารณาลงไปในรายละเอียดก็จะมีที่ต่างที่อาจนำมาพิจารณาในแง่การให้ความเท่าเทียมกันได้อีกมาก ความเท่าเทียมกันในความต่างทางคุณสมบัตินี้ก็ต้องมีหลักในการพิจารณา ซึ่งมีเฉพาะโดยสัดส่วนเชิงปริมาณแต่เพียงอย่างเดียว

ความเท่าเทียมกันต้องมีเกณฑ์ตัด การปฏิบัติต่อคนสองคนอย่างไม่เท่าเทียมกันจะต้องมีเหตุผลหรือเกณฑ์ตัดสินที่ทำให้การปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมกันนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้อง หากไม่มีเหตุผลที่ยอมรับได้จะกลายเป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมทันที เช่น การให้ตำราแก่คนที่เรียนหนังสือแทนที่จะให้แก่นคนรูปหล่อย่อมเป็นการให้ที่มีเหตุผล เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าความหล่อทำให้อ่านตำราได้ดีกว่าความมีการศึกษา การปฏิบัติเช่นนี้แม้มีเหตุผลแต่ก็เกิดปัญหา คือจะต้องยอมรับความไม่เท่ากันของคนในบางเรื่อง และถ้าเป็นเช่นนี้หากเราไม่สามารถหาความเท่ากันได้เลยสักเรื่องเดียว คำพูดที่ว่าทุกคนเท่ากันก็ไม่มี ความหมาย หรือ “ทุกคนเท่ากัน” จะมีความหมายว่า “ทุกคนเท่าเทียมกัน”

ความไม่เท่ากันถ้าเป็นเรื่องธรรมชาติก็อาจรับได้ง่าย เช่น ตัวสูง ตัวเตี้ย สวย ไม่สวย ขาว ดำ แต่ก็ยังมีปัญหาว่าความไม่เท่ากันเช่นนี้เป็นเหตุผลให้ปฏิบัติต่อคนเหล่านี้ไม่เท่ากันด้วยหรือไม่ นอกจากนั้น ยังมีความไม่เท่ากันทางสังคม เช่น รวย จน การศึกษาสูง การศึกษาต่ำ เหล่านี้ควรจะต้องให้เท่ากัน เพื่อจะปฏิบัติต่อทุกคนเท่ากัน หรือว่าจำเป็นต้องต่างกันแล้วปฏิบัติต่อคนที่ต่างกันไม่เหมือนกันเพื่อจะให้เกิดความเท่าเทียมกัน การยอมรับความไม่เท่ากันซึ่งทำให้เกิดการปฏิบัติต่างกันอย่างนี้ทำให้เกิดเอกสิทธิ์ (Privilege) ขึ้นได้ เพราะการยอมรับหลักการที่ว่า “ต้องปฏิบัติต่อทุกคนเท่ากันเว้นแต่มีเหตุผลพอ” เมื่อถามว่า “เหตุผลอะไรเป็นเหตุผลพอ” ก็อาจตอบว่า คือลักษณะต่างที่เป็นอยู่ “เหตุผลพอ” ก็จะกลายเป็นเหตุผลของคนอ้าง ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งอาจไม่รับว่าเป็น “เหตุผลพอ” ก็ได้

หลักการดังกล่าวนี้แม้เราจะยอมรับก็จะมีปัญหาอีก คือหลักนั้นเป็นแต่รูปแบบ เช่นเดียวกับฟังก์ชันทางคณิตศาสตร์ ไม่มีเนื้อหา คือไม่บอกว่าจะอะไรบ้างที่เป็นเหตุผลซึ่งจะใช้อ้าง และใช้อ้างแก่ใคร เช่น สำหรับพวกพุทธิปัญญานิยม (Intellectualism) อาจเห็นว่าเป็นเหตุผลที่ดีที่จะให้คนที่ใช้ปัญญามีเวลาว่างและได้ค่าตอบแทนสูงมากกว่าคนที่ใช้กำลัง แต่พวกมาร์กซิสต์ (ณรงญา ตัญญาพัฒน์กุล, 2564) คงไม่เห็นด้วยว่าเป็นเหตุผลที่เพียงพอ ในอดีตมนุษยเราได้อ้างสิ่งหลายสิ่งที่เป็นเหตุผลในการรับสิทธิพิเศษ เช่น วรรณะ ตระกูลฐานะทางเศรษฐกิจ และอีกฝ่ายหนึ่งถูกห้ามมิให้มีสิทธิ เช่น ศูทรไม่มีสิทธิเรียนพระเวท ทาสไม่มีสิทธิฟ้องคดี คนจนไม่มีสิทธิในการมีส่วนร่วมทางการเมือง เมื่อพิจารณาในทางตรงข้าม การให้ทุกคนมีสิทธิเท่ากันทุกเรื่องซึ่งดูเหมือนเป็นอุดมคติของความเท่ากัน ก็อาจทำให้เกิดอนาธิปไตยขึ้นได้ เช่น คนมีการศึกษากับไม่มีการศึกษามีสิทธิสอนในมหาวิทยาลัยเท่ากัน คนสามารถเกี่ยวพาราสักกันได้โดยไม่ต้องดูว่าใครแต่งงานแล้วหรือยังใส่ตอยู่ คนขับรถปฏิบัติตัวเช่นเดียวกับพวกขี่เมาเป็นคือ ดื่มเหล้าตลอดเวลา

ความเท่ากันในเรื่องโอกาส

ความไม่เท่ากันซึ่งนำไปสู่การปฏิบัติที่ไม่เท่ากันอาจจะดูยุติธรรม แต่หลักการนี้จะเป็นหลักการที่ไม่ยุติธรรมถ้าหากความไม่เท่ากันนั้นเกิดจากความไม่โอกาสไม่เท่ากัน เช่น ถ้าคนที่มีสมรรถภาพพอ ๆ กัน ได้รับการเลี้ยงดูและการศึกษาอย่างเดียวกัน โอกาสที่จะมีลักษณะต่าง ๆ เหมือน ๆ กันก็มาก แต่ความไม่เท่ากันอาจเกิดจากโอกาสที่ไม่เท่ากัน เช่น คนที่ฉลาดมาก แต่ครอบครัวยากจนมาก ไม่มีโอกาสเรียนหนังสือ ก็อาจได้รับการพิจารณาอย่างเดียวกับคนที่โง่โดยธรรมชาติ เพราะในที่สุดเขาจะตกไปอยู่ในกลุ่มนั้น ส่วนคนที่ฉลาดไม่มาก ได้รับการศึกษาดี มีโอกาสได้เรียนกับครูดี มีตำราดี มีเวลาว่างที่จะใช้อ่านหนังสือมาก ครอบครัวอยู่ในสังคมที่มีคนฐานะสูง และเป็นที่รู้จักของสังคม คนผู้นี้จะกลายเป็นคนที่ได้รับการปฏิบัติดีกว่าคนแรกเพราะโอกาสดีกว่า ปัญหาก็คือไม่มีสังคมใดเลยที่คนมีโอกาสเท่ากัน แม้แต่โอกาสในธรรมชาติก็ยังไม่เท่ากัน เช่น ถ้าต้นไม้ต้นหนึ่งขึ้นอยู่ที่หนึ่ง ต้นอื่นก็ขึ้นตรงนั้นไม่ได้ สังคมก็เช่นกัน ถ้าคนหนึ่งเป็นนายกรัฐมนตรี คนอื่น ๆ ก็เป็นไม่ได้ แม้จะเลี้ยงดูและให้การศึกษาเหมือนกันก็คงเป็นไปไม่ได้ที่ทุกคนจะมีโอกาสเป็นนายกรัฐมนตรี ถ้าจะพูดว่ามีโอกาสในแง่ทฤษฎีก็คงเป็นโอกาสที่ไม่มีความหมายเพราะไม่เป็นจริงในการปฏิบัติ ยิ่งกว่านั้นเมื่ออยู่ในสังคมบางคนมีโอกาสเป็นผู้จัดการชีวิตผู้อื่น แต่บางคนอาจเป็นผู้ถูกจัดการแทบจะทุกเรื่อง ถ้าความเท่าเทียมกันเป็นไปไม่ได้และไม่เกิดขึ้นจริงเช่นนี้ ความเท่ากันหรือแม้แต่ความเท่าเทียมกันจะกลายเป็นเพียงความเพ้อฝันของคนเราหรือไม่

โอกาสซึ่งไม่มีทางเลือกกับโอกาสที่จะเลือก

ความพยายามที่จะให้โอกาสจะเกิดได้ก็ด้วยการเปลี่ยนแปลง หรือปฏิรูปสังคม ซึ่งหากจะให้เกิดความเท่าเทียมกันทางโอกาสอย่างสมบูรณ์อาจต้องทำตามข้อเสนอของเพลโต (Plato, 1968) คือ รัฐจัดการในเรื่องโอกาสทั้งหมดตั้งแต่โอกาสที่จะเกิด โอกาสที่จะมีชีวิตอยู่ โอกาสที่จะได้รับการเลี้ยงดูอย่างเดียวกัน โอกาสที่จะได้รับการศึกษาเหมือนกันทุกประการ แต่เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วความเหมาะที่ใดจะทำอะไร และได้รับอะไรก็จะต้องมาจากความสามารถของตน รัฐก็จะจัดให้ตามที่เห็นว่าสมควรแก่ความสามารถ จะเลือกเอาเองตามใจชอบไม่ได้ ความเท่ากันหรือเท่าเทียมกันเช่นนี้จะนำไปสู่ความไร้เสรีภาพ คือ ต้องทำตามที่ดี และต้องทำตามที่ถูกกำหนดโดยถือเป็นหน้าที่ ความยุติธรรมก็คือ การทำตามหน้าที่ ไม่ก้าวร้าวกัน ความเท่าเทียมกันชนิดนี้ยากที่จะให้เกิดขึ้นได้ หรือถึงเกิดขึ้นได้ก็ยากจะมีผู้ยอมรับ เพราะต้องสูญเสียเสรีภาพไป เว้นแต่คนที่ขาดโอกาสอยู่แล้วอาจเห็นดีด้วยเพราะได้โอกาสเพิ่มขึ้น นอกจากนั้น ถ้าจะให้เกิดความเท่าเทียมกันจริง ๆ ในยุคต่อ ๆ ไปอาจจะต้องมีการคัดพันธุ์ด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ด้านพันธุวิศวกรรม ซึ่งก็จะเกิดปัญหาตามมาอีกมากมาย พึงระลึกว่าความเท่ากันไม่ใช่คุณค่าชนิดเดียวที่มนุษย์ถือว่าดี

คนสมัยนี้มิได้ต้องการความเหมือนกันทั้งหมด หรือเหมือนกันทุกประการ อาจต้องการเพียงให้เหมือนกันมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ นั่นคือมีความเท่าเทียมกันแต่ไม่ต้องเท่ากันทุกประการ คือแม้จะถือเอาความเท่ากันเป็นจุดหมาย แต่ก็รู้ว่าเข้าถึงไม่ได้ และก็ไม่ได้ถือว่าความไม่เท่ากันเป็นสิ่งไม่ดีจนยอมรับไม่ได้

เพียงแต่ต้องการจัดความไม่เท่ากันที่ไม่มีเหตุผลเพียงพอเท่านั้น ดังนั้น หากความเท่ากันทำให้ต้องเสียโอกาสในการเลือกไป มนุษย์ก็อาจไม่ต้องการโอกาสที่เท่ากันเช่นนั้น เพราะมนุษย์จะมีความเป็นตัวของตัวเองหรือเป็นอิสระอย่างแท้จริงก็ด้วยการที่ตนมีโอกาสเลือกที่จะคิดหรือทำ เพราะต้องยอมรับความไม่เท่ากัน หลักความเท่ากันจึงต้องมีอยู่ หลักความเท่ากันแม้เป็นจุดหมายก็เป็นอุดมคติและปฏิบัติไม่ได้หรือในกรณีที่ปฏิบัติได้ก็อาจไม่เกิด และทุกหนทุกแห่งเราเห็นแต่ความไม่เท่ากัน แต่ถึงกระนั้นเราก็กำหนดหลักความเท่ากันในความไม่เท่ากันได้แม้จะมีปัญหาเรื่อง “เหตุผลเพียงพอ” ก็ตาม ถ้าเช่นนั้นเราไม่ต้องพูดถึงหลักความเท่ากันจะมีดีกว่าหรือไม่ มีความไม่เท่ากันหลักความเท่ากันยิ่งจำเป็น มิใช่จำเป็นเพราะจะต้องให้ทุกสิ่งเท่ากันตามหลักนั้น แต่จำเป็นเพราะจะได้ทำให้ความไม่เท่ากันไม่เป็นไปตามอำเภอและไร้หลัก แต่จะยอมให้ความไม่เท่ากันเป็นสิ่งที่ถูกต้องได้เฉพาะเมื่อมีเหตุผลเพียงพอ ดังนั้น ใครที่จะทำอะไรที่ไม่มี ความเท่ากันก็จำเป็นต้องหาเหตุผลมาอธิบายให้ได้ กรณีใดที่อธิบายไม่ได้หรืออธิบายได้ไม่ชัดเจนพอก็ต้องให้ความเท่ากัน หรือพยายามให้เกิดความเท่ากันให้มากที่สุด เหตุผลที่จะมาอธิบายความต่างก็ต้องเป็นเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับความต่างแล้วชี้ความต่างนั้นเป็นสิ่งที่จำเป็น ซึ่งจะทำให้ต้องปฏิบัติต่อบุคคลอย่างแตกต่างกันด้วย ต้องเป็นเหตุผลของเรื่องนั้นและปรากฏอยู่จริง ไม่ใช่เหตุผลที่อุปโลกน์ขึ้น เช่น การที่นาซีอ้างว่าอารยันเป็นพวกสร้างอารยธรรมและเชมิติกเป็นพวกทำลายอารยธรรม ตราบใดที่ยังโต้แย้งเหตุผลนั้นได้ ความไม่เท่ากันก็เป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้

สิ่งที่น่าจะทำให้เท่าเทียมกันได้ ในสังคมปัจจุบันคนเท่าเทียมกัน คือ มีความเท่ากันมากขึ้นในหลาย ๆ เรื่องและมีความพยายามที่จะทำให้ความต่างลดลง และแม้หลักความเท่ากันจะไม่มีเนื้อหา คือเป็นรูปแบบ (Form) แต่ก็อาจจะลองพูดถึงเนื้อหาบางเรื่องที่น่าจะอยู่ในรูปแบบดังกล่าวได้ เช่น สิทธิที่จะได้รับการพิจารณาหรือการคำนึงถึงจากรัฐเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นการตัดอคติหรือความลำเอียงในการปฏิบัติของสังคมต่อบุคคลในสังคม เรื่องอื่น เช่น ความเท่าเทียมกันที่จะได้รับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต ข้อนี้แม้ไม่อาจจัดความเท่าเทียมกันได้แม้เพียงในเรื่องการอุปโภคบริโภค แต่ก็เป็นการพูดถึงโอกาสที่จะเท่ากันในระดับหนึ่ง คืออย่างน้อยสังคมประกันว่าบุคคลในสังคมจะได้รับสิ่งจำเป็นพื้นฐานเท่ากันถึงระดับที่กำหนด

ความเท่าเทียมกันในเรื่องสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ก็อาจพูดถึงได้ เช่น สิทธิในการเลือกตั้งซึ่งถือว่ามาจากสิทธิแห่งความมีเสรีภาพโดยธรรมชาติของมนุษย์ ความเท่าเทียมกันที่จะได้รับความนับถือจากทุกคน ในฐานะที่เป็นคนก็เป็นสิ่งที่น่าจะได้ คิดได้ กล่าวคือ คนอาจไม่ได้รับความยกย่องในฐานะเป็นคน คือไม่ถูกปฏิบัติอย่างสัตว์หรือวัตถุ เช่น ไม่กำหนดความแตกต่างว่าคนมีความเท่าเทียมกันในการพัฒนาศักยภาพของตนอย่างสมบูรณ์ แต่คนขาว คนดำ และคนผิวเหลืองแตกต่างกัน การพัฒนาตนอย่างสมบูรณ์จึงเหมือนกันหรือใช้วิธีเดียวกันไม่ได้ ดังนั้น เป็นต้น

เพราะฉะนั้นเมื่อต้องการพัฒนาสังคมให้บุคคลเท่าเทียมกันในเรื่องต่าง ๆ ถึงระดับหนึ่ง แม้จะไม่ว่านั้นเป็นความเท่ากันก็ตาม ปัญหาของการพัฒนาจะอยู่ที่ต้องหาเหตุผลให้ชัดว่า ความไม่เท่ากันนั้นเป็นความไม่เท่ากันในเรื่องอะไรแน่ มีสาเหตุจากอะไร มีเหตุผลอะไรที่จะให้เกิดความเท่ากันในเรื่องนั้น และจะสามารถยกระดับให้พัฒนาไปสู่ความเท่ากันอย่างสมบูรณ์ได้ถึงระดับใด หากเราตอบคำถามเหล่านี้ได้ไม่ชัดเจนพอ เราก็อาจหลงประเด็นและแก้ปัญหาไม่ถูกจุดได้

ความเสมอภาคในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเถรวาทมองเห็นว่าความเสมอภาค สามารถอธิบายได้ใน 2 นัยะ คือ

1. ความเสมอภาคตามธรรมชาติ (Natural Equality) ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “สามัญลักษณะ” หรือ “ไตรลักษณ์” (วิรัช ธีรพันธุ์เมธี, 2545) เป็นความเสมอภาคที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ (Natural Law) คือมนุษย์ทุกรูปทุกนามรวมทั้งสัตว์มีชีวิตทุกชนิดด้วยย่อมเสมอกันตามหลักสามัญลักษณะ หรืออีกนัยหนึ่งคือ ลักษณะที่เป็นธรรมดาทั่วไป 3 ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งมโนทัศน์นี้ ภาพของโลกและสรรพสิ่งที่ปรากฏให้เราเห็นนั้นจึงเป็นเพียงความรวมตัวกันอย่างสมดุของเหตุปัจจัย หรือการรวมตัวของธาตุทั้ง 4 ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม สิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏจึงอยู่ในกระแสแห่งการเกิดและการดับสลาย กล่าวโดยสรุป โลกและสรรพสิ่งคือกระแสแห่งเหตุปัจจัย ซึ่งกฎอันว่าด้วยความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลนี้ครอบคลุมสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับความเป็นมนุษย์ รวมทั้งความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ด้วย หรือที่เรียกว่ากรรมนิยาม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “มาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนมีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้ดีหรือเลวต่างกัน” (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 14/197/356)

2. การอธิบายบนหลักการทางสังคม (Social Equality) พระพุทธศาสนามีคำอธิบายอีกชุดหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในหลักธรรมวินัยในพระสูตรและพระวินัย ซึ่งสามารถประมวลเป็นข้อพิจารณาเกี่ยวกับความเสมอภาคตามทัศนะของพระพุทธศาสนาได้ ดังเช่น ความเสมอภาคทางสังคม การเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจ ในอัครคัมภีร์ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 11/121-115/83-87) จักกวัตติสูตร (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 11/80-110/59-82) ภูฏันทนสูตร (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 9/138/130) ซึ่งให้ความสำคัญกับหลักของการมีชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม ให้ความเคารพในความเป็นมนุษย์ของกันและกัน มนุษย์จำเป็นต้องมีเมตตาธรรมต่อกัน

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกที่ส่งเสริมสิทธิมนุษยชน โดยสอนให้เลิกระบบทาส ไม่เอามนุษย์มาเป็นสินค้าสำหรับซื้อขาย กับทั้งสอนให้เลิกทาสภายใน คือ ไม่เป็นทาสของความโลภ โกรธ หลง และยังเป็นศาสนาแรกที่สอนให้มนุษย์เลิกดูหมิ่นเหยียดหยามกัน เพราะเรื่องถือชั้นวรรณะ และเหตุแห่งชาติวงศ์สกุล โดยได้ตั้งจุดนัดพบไว้ที่ศีลธรรม และยังสอนให้ถือธรรม คือ ความถูกต้องตามเหตุผลเป็นประมาณ ที่เรียกว่าธรรมาธิปไตย (สุชีพร บุญญาอนุภาพ, 2528) โดยหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนามีหลักคิดเชิงพุทธปรัชญาที่ค่อนข้างก้าวหน้าในเรื่องความเสมอภาค โดยพระพุทธองค์ทรงเห็นว่าระบบวรรณะขัดกับหลักธรรม จึงสอนทฤษฎีวรรณะใหม่ เป็นวรรณะอันเกิดจากการทำดีและชั่ว อันเป็นการล้มล้างทฤษฎีวรรณะอันเกิดจากการสืบตระกูล และเป็นการให้เสรีภาพแก่คนในวรรณะต่ำซึ่งเป็นไปโดยกำเนิด ให้สามารถเป็นวรรณะสูงได้ โดยการศึกษาเล่าเรียน และประพฤติชอบไปในตัวด้วย

อย่างไรก็ดี พระพุทธศาสนามีการปรับตัวและลื่นไหลมาโดยตลอด (Adaptive and Fluid) ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะที่มีมาแต่เดิมของพระพุทธศาสนา (Thomas Freeman Yarnall, 2000) อีกทั้งเป้าหมายของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และการสั่งสอนหลักธรรมที่ค้นพบนั้นยังเป็นอกาลิก คือทันสมัยตลอดเวลา และพระพุทธเจ้ามิได้มุ่งสั่งสอนเพียงเพื่อให้มนุษย์ปลดปล่อยความทุกข์ การแสวงหาความสุขสงบอย่างแท้จริงภายในจิตใจและอิสรภาพของปัจเจกชนอันเพื่อไปสู่โลกุตระอย่างเดียวนั้น แต่พระพุทธองค์ยังทรงให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาที่อยู่นอกตัวของบุคคลในระดับที่สูงขึ้นไปด้วย อาทิเช่น ปัญหาสังคมและปัญหาระดับโลกียะในทุกสถานที่และกาลเวลา ดังคำที่พระพุทธเจ้าเคยตรัสไว้ว่า “โก นุ หาสโต กิमानนโถ นิจจํ ปชชลิเต สติ” ซึ่งแปลว่า “เมื่อโลกเรากำลังเดือดร้อนเป็นไฟอยู่เป็นนิจอยู่อย่างนี้ เราจะมามัวรำเริงสนุกสนานชื่นชมยินดีกันอยู่ทำไม” (จํานงค์ ทองประเสริฐ, 2520)

คำสอนในพระพุทธศาสนาจึงเป็นวิถีแห่งการปลดปล่อยใน 2 มิติ ทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึก หรือความรู้สึกภายในตัวของปัจเจกชนเกี่ยวกับการดำรงชีวิต และอีกด้านหนึ่งเป็นการปลดปล่อยเพื่อการทำให้ปัจเจกชนหลุดพ้นจากพันธนาการของสถาบันสังคม อันได้แก่ กฎเกณฑ์ ค่านิยม วัฒนธรรม และอุดมการณ์แห่งความก้าวหน้าความเจริญเติบโตด้วย (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2531) เช่นเดียวกับการต่อสู้ของเอ็ดมุนด์ คาร์ ซึ่งได้ร่วมต่อสู้ในการเรียกร้องเพื่อเอกราชของอินเดีย และต่อสู้เพื่อยกฐานะของพวกศูทรขึ้นให้พ้นจากภาวะแห่งการกดขี่ และเอารัดเอาเปรียบจากวรรณะอื่นๆ และต้องการให้ศูทรได้รับสิทธิเสมอภาคเช่นเดียวกับวรรณะอื่นๆ ของอินเดีย (วิรัช ธีรพันธุ์เมธี, 2541)

พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่เน้นความเสมอภาคและความเท่าเทียมกันของคนในสังคม ดังจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งสังคมสงฆ์ขึ้นเพื่อสนองแนวคิดปฏิรูปสังคมของพระองค์ ระบอบการปกครองของคณะสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นนั้น พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญกับหลักความเสมอภาคซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของหลักการประชาธิปไตย โดยทรงปฏิเสธระบบวรรณะของศาสนาพราหมณ์ และให้ความเสมอภาคแก่ทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน รวมถึงพระธรรมวินัยที่ถือเสมือนเป็นกฎกติกาในหมู่สงฆ์ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบพระภิกษุในธรรมวินัยว่า เหมือนน้ำในมหาสมุทรซึ่งมีมาจากแม่น้ำลำธารต่าง ๆ พอมาถึงมหาสมุทรแล้ว ไม่สามารถจะแยกได้ว่าน้ำส่วนไหนมาจากแม่น้ำใด ย่อมมีฐานะเป็นน้ำในมหาสมุทรเท่า ๆ กันทั้งหมด (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 23/4/250)

หลักธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อกันของสงฆ์เป็นตัวอย่างที่ดีของการอยู่ร่วมกันของบุคคลอย่างเสมอภาคกันอันเป็นตัวอย่างของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย คำว่า สงฆ์ แปลว่า หมู่หรือชุมชน หมู่หรือชุมชนที่จะเป็นสงฆ์ ก็คือหมู่หรือชุมชนที่มีการจัดตั้งวางระเบียบเป็นอย่างดี มีอุดมคติ มีจุดมุ่งหมายที่จะอยู่ร่วมกันด้วยความสงบ (พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาโท (รัตนยงค์), 2550) โดยพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสถึงหลักความเสมอภาคในพระธรรมวินัย โดยทรงเปรียบเทียบหลักความอัศจรรย์ของพระธรรมวินัย 8 อย่างกับความอัศจรรย์ของมหาสมุทร 8 อย่าง (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 23/109/2007) อาทิเช่น “วรรณะ 4 ออกบวชแล้วย่อมละซึ่งชื่อโคตร ในกาลก่อนถึงการนับว่าเป็นสมณศากยบุตร ดุจน้ำจากแม่น้ำทั้งหลาย เมื่อถึงมหาสมุทรแล้ว ก็เป็นน้ำมหาสมุทรอันเดียวกัน ฉะนั้น”

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยข้อพึงปฏิบัติต่อส่วนรวมโดยตรง เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ และเป็นเครื่องสนับสนุนให้เกิดความสามัคคี ดังเช่น พรหมวิหาร 4 เพื่อการละความพยาบาทเกลียดชัง อิจฉา ริษยา ไม่เบียดเบียน มีความยินดีต่อผู้อื่น เป็นเครื่องตัดมานะ ให้อภัย รู้จักวางใจเป็นกลาง ทำให้เกิดความไว้วางใจกัน พึงพาอาศัยซึ่งกันและกันได้ หลักอคติ 4 ธรรมอันเป็นเครื่องกำจัดความยุติธรรมก่อให้เกิดความสงบสุข เพราะไม่มีการลำเอียงอคติต่อฝ่ายต่าง ๆ สร้างความยุติธรรม หลักสาราณียธรรม 6 ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน เป็นเหตุก่อความรัก ความเคารพ เป็นไปเพื่อการสงเคราะห์กัน เมื่อนำไปปฏิบัติเป็นการสร้างไมตรี ต่อกัน เอื้อเพื่อช่วยเหลือกัน รวมถึงสังคหวัตถุ 4 หลักธรรมที่ส่งเสริมให้ทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันด้วยความสมัครสมานสามัคคี เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และหลักอภิธานียธรรม 7 ส่งเสริมให้ทุกฝ่ายมีความเสียสละ ไม่แก่งแย่งชิงดีชิงเด่น มีการแบ่งปันช่วยเหลือกันส่งเสริมให้ทุกฝ่ายมีความเสียสละ ไม่แก่งแย่งชิงดีชิงเด่น มีการแบ่งปันช่วยเหลือกัน เป็นต้น

องค์ความรู้ใหม่

จากการเขียนบทความนี้ ผู้เขียนเห็นว่า จริง ๆ ก็ไม่ใช่ความรู้ใหม่แต่อย่างใด เพียงแต่อยากจะย้ำเตือนและเป็นการทบทวนความรู้ที่มีแต่เดิมอยู่แล้ว ให้ระลึกเสมอถึงความเป็นมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนา และให้เข้าใจถึงกฎไตรลักษณ์ ที่เป็นกฎแห่งสามัญลักษณะ คือเป็นกฎธรรมชาติ ที่เมื่อมีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เพื่อลดความเอารัดเอาเปรียบกัน ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ให้มีความเห็นอกเห็นใจกัน อยู่ด้วยกันอย่างมีสันติสุข แต่เมื่อเข้าใจกฎแห่งไตรลักษณ์แล้ว ถ้าไม่มีเครื่องมือที่จะนำไปใช้ เห็นว่าคงไม่เป็นประโยชน์อะไร มีหลักธรรมหลายประการที่จะทำให้เกิดความเสมอภาคหรือความเท่าเทียมกันได้ คือ หลักศีล ๕ เป็นหลักแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข หลักสังคหวัตถุ ที่จะช่วยส่งเสริมหลักศีล ๕ ให้มั่นคง และเมื่อศีล ๕ มั่นคงแล้ว หลักอภิธานียธรรมจะเกิดขึ้นตามมา เพราะมีความเสียสละ ไม่แก่งแย่งชิงดีกัน มีน้ำใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

สรุป

ความเสมอภาคในพระพุทธศาสนา แบ่งออกได้เป็น 2 ด้าน คือ ความเสมอภาคตามธรรมชาติ (Natural Equality) ที่เรียกว่า “สามัญลักษณะ” หรือ “ไตรลักษณ์” ซึ่งเป็นความเสมอภาคที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ที่มนุษย์ทุกรูปนามรวมทั้งสัตว์มีชีวิตทุกชนิดด้วยย่อมเสมอกันตามหลักสามัญลักษณะ อันได้แก่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และความเสมอภาคทางสังคม (Social Equality) และจุดมุ่งหมายของการสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้แสดงให้เห็นชัดเจนว่าได้เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนตน หรือเพื่อการหลุดพ้นจากความทุกข์ของปัจเจกบุคคล แต่คำสอนของพระพุทธเจ้ามีความมุ่งหมายในหลายระดับ โดยเฉพาะการสร้างความยุติธรรม ความเสมอภาคของสังคม เพราะความเสมอภาค มาพร้อมกับ สิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ อธิบายนิยามความหมายบนหลักสิทธิมนุษยชน (Human Right) ก็คือ ความเท่าเทียมของมนุษย์ทุกคนในการ

ได้รับสิทธิพื้นฐานตามหลักสิทธิมนุษยชน โดยผ่านการปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ การได้รับการเคารพและคำนึงถึงอย่างเท่าเทียมกัน เช่นในการแบ่งปันผลประโยชน์ทางสังคม ความเสมอภาคในฐานะที่หมายถึงความเป็นธรรม จึงมิใช่เป็นเรื่องของกฎหมายเท่านั้น หากแต่ยังเป็นมโนทัศน์ทางจริยธรรม (Moral Concept) ที่อยู่เบื้องหลังอุดมการณ์หรือการจัดโครงสร้างทางสังคมโดยรวมของมนุษย์ด้วย ในขณะเดียวกัน หลักความเสมอภาคก็คือหลักจริยธรรม ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ความเสมอภาคนั้นหมายถึง ความเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมาย (Equality before the Law) การได้รับความยุติธรรมจากกฎหมายเสมอหน้ากัน ซึ่งจะเป็นการช่วยสนับสนุนหลักประชาธิปไตย และสังคมที่ดีต้องมีการศึกษา และคนในสังคมต้องรักษาตักขณานี้ เพราะฉะนั้นความมีศีลและรักษาระเบียบวินัยเสมอกันจึงถือเป็นหลักสำคัญ ตัวอย่าง เช่น หลักทิสสามัญญตา คือ มีทิส หรือทักขณ มีความเห็น มีความเชื่อมั่น ยึดถือในหลักการ อุดมการณ์และอุดมคติที่ร่วมกันหรือสอดคล้องไปกันได้ คนในสังคมประชาธิปไตยนี้อย่างน้อยต้องมีความเห็นความเข้าใจและความเชื่อมั่นในหลักการประชาธิปไตยร่วมกัน

บรรณานุกรม

- จำนงค์ ทองประเสริฐ. (2520). *พระพุทธศาสนากับสังคมและการเมือง*. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- ณรงญา ตัญญาพัฒนกุล. (2564). *Marxism ตายแล้ว ? : เราจะคืนชีพใหม่ให้ ‘มาร์กซ์’ ในศตวรรษที่ 21 ได้หรือไม่?*. สืบค้น 7 เมษายน 2566 จาก <https://www.the101.world/re-reading-marxism-in-21-st-century/>
- ปนัดดา รักษาแก้ว. (2564). การสร้างความเสมอภาคในสังคม: แนวคิด หลักการ บนฐานคิดธรรมาภิบาล. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*. 10(1), 334-342.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2531). *ธัมมิกเศรษฐศาสตร์: ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ*. กรุงเทพฯ: มิตรนราการพิมพ์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาโท (รัตนยงค์). (2550). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
- วิรัช ธีรพันธุ์เมธี. (2541). *ดร.เอ็มเบ็คก้าร์ รัฐบุรุษจากสลัม*. กรุงเทพฯ: ดวงแก้ว.
- วิรัช ธีรพันธุ์เมธี. (254). *พุทธปรัชญาการปกครอง*. กรุงเทพฯ: ดวงแก้ว.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2564). *พุทธธรรม ฉบับขยายความ*. กรุงเทพฯ: ม.เอเชียอาคเนย์.
- สมภาร พรหมทา. (2539). *ปรัชญาสังคมและการเมือง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุชีพ ปุณฺณภาพ. (2528). *คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.

Plato. (1968). *The Republic of Plato*. Translated with notes and an interpretive essay by Allan Bloom. New York: Basic Book. Inc

Thomas Freeman Yarnall. (2000). *Engaged Buddhism: New and Improved! (?) Made in the U.S.A. of Asian Materials*. Religion Department: Columbia University.